

Tee on kitsas – onko ‘tee kitkerää’ vai oletteko ‘te saita’?

Suomalaiset opiskelijat viroa ymmärtämässä

ILONA PAAJANEN

Itä-Suomen yliopisto

PIRKKO MUIKKU-WERNER

Itä-Suomen yliopisto

Tiivistelmä. Viime vuosina on aloitettu viron- ja suomenkielisten puhujien monikielisen vuorovaikutuksen edellytysten selvittäminen. Toisiaan muistuttavien kielten keskinäistä suhdetta voidaan tutkia testaamalla, kuinka hyvin sukukieltä ymmärretään äidin kielen pohjalta, ilman opetusta. Artikkelissa kuvatun tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten vironopintojaan aloittavat opiskelijat osaavat kääntää vironkielisiä lauseita, millaisia strategioita he käyttävät merkitystä etsiessään ja miten petolliset ystävät vaikuttavat tämän päämäärän saavuttamiseen.

Testattavina on 27 Itä-Suomen yliopiston suomen kielen opiskelijaa. Heidän käännettävänä on 20 vironkielistä virkettä, jotka eivät kuitenkaan muodosta yhtenäistä tekstiä.

Paitsi sanojen samankaltaisuus myös yleistieto, esimerkiksi historiallisten tapahtumien tuttuus, auttaa tekstin kääntämisessä. Lisäksi lausekonteksti edistää oikean tulkinnan syntymistä. Äänteelliset tai semanttiset tekijät eivät välttämättä yksinään riitä erehdyttämään kääntäjää. Sen sijaan petolliset ystävät ovat odotuksenmukaisesti ongelmallisia. Jos lähitekstistä ei saa apua, riskisana johtaa harhaan. Tällöin kirjoittaja voi rakentaa sinänsä mielekkään mutta merkitykseltään oikeasta käännöksestä poikkeavan virkkeen.

Tutkimustuloksia on tarkoitus hyödyntää pohdittaessa, miten suomalaisia voisi ohjata yksinkertaisten tekstien ja puheen

ymmärtämiseen ilman varsinaista kielenopiskelua. Jatkossa samanlainen testi on tarkoitus tehdä myös virolaisille suomenopiskelijoille.

Avainsanat: reseptiivinen monikielisyys; kielisukulaisuus; ymmärtäminen; petolliset ystävät; oppijan strategiat

1. Lähisukukielen ymmärtäminen

Reseptiivinen monikielisyys on kiinnostava näkökulma sukukieliin. Se toteutuu esimerkiksi sellaisissa vuorovaikutustilanteissa, joissa kukin puhuja käyttää vain omaa äidinkieltään mutta tulee silti ymmärretyksi. Mikäli kielet ovat keskenään läheistä sukua, ymmärtäminen mahdollistuu huomattavasti aiemmin kuin tuottaminen. Koska reseptiivistä monikielisyttä on esitelty tarkemmin toisaalla tässä julkaisussa (ks. Muikku-Werner & Heinonen 2012: 158–159), etenemme teoriataustaa toistamatta suoraan artikkelimme kysymyksenasetteluun ja sen kannalta relevantimmalla käsitteellä *petollinen ystävä* kuvaamiseen.

Monikielisyttä voidaan lähestyä monella, esimerkiksi sanaston tunnistamisen, tasolla. Tässä artikkelissa käsitellään virkkeiden ymmärtämistä, jos kohta kyse silloinkin on paljolti yksittäisten sanojen merkityksen oivaltamisesta, tosin osittain kontekstiin tukeutuen. Vastausta etsitään seuraavaan kolmeen pääkysymykseen:

- 1) Mikä on petollisten ystävien osuus sukukielen ymmärtämisessä?
- 2) Millaisia ymmärtämisen strategioita kääntämisessä on hyödynnetty?
- 3) Missä määrin informantit ovat ylipäänsä ymmärtäneet viron kieltä?

Ensimmäisessä kysymyksessä on vielä kaksi alakysymystä:

- 1a) Mitkä tekijät selittävät riskisanaan lankeamista?
- 1b) Milloin riskisanaan ei langeta?

Tämä artikkeli on yksi kolmesta pilottitutkimuksesta, jotka liittyvät REMU-tutkimushankkeeseen (*Receptive multilingualism: Comprehen-*

sion between closely related languages). Pohjana on toisen kirjoittajan, Ilona Paajasen, pro gradu -tutkielma (2012). Tässä julkaisussa esitellään myös ensimmäinen osatutkimus (ks. Muikku-Werner & Heinonen 2012), jossa oppijoiden käännettävinä ovat tekstiyhteydestään irrotetut sanat. Käsillä olevassa artikkelissa käytetään osittain samoja sanoja, jotka kuitenkin annetaan lausekontekstissa. Kolmas tekeillä oleva tutkimus sijoittaa – osittain samat – sanat yhtenäiseen tekstikontekstiin. Kolmannessa vaiheessa on tarkoitus koostaa kaikki havainnot sekä arvioida kontekstin ja sen laadun merkitystä. Siksi tässä yhteydessä ei vielä johdonmukaisesti vertailla tämän julkaisun kahden REMU-artikkelin tuloksia toisiinsa.

Ymmärtämisen kannalta keskeistä on sanaston samankaltaisuus. Toki ymmärtämiseen vaikuttavat myös muun muassa strateginen kompetenssi, metalingvistinen tietoisuus sekä oman äidinkielen rakenteen, variaation ja historiallisen kehityksen tuntemus (Kaivapalu & Muikku-Werner 2010: 84), mutta nyt tarkkailun keskipisteeksi on valittu leksikko. *Hammas, kolmas, tuli* ja monet muut yhteiset sanat varmistavat yksinkertaisten viestien perillemenon. Kolikolla on kuitenkin toinen puolensa: petolliset ystävät eli riskisanat. (L1-vaikutuksesta ks. tarkemmin Ringbom lähteineen 1987: 44–49, 124–129; Kaivapalu lähteineen 2005: 27–35.) Ulkoisesti toisiaan muistuttavilla leksemeillä voi olla eri merkitys, ja esimerkiksi viron *hallitus* onkin suomen ‘home’. Klaus Laalo (1992: 11) kuvaa riskisanoja kieltenvälisiksi homonyymeiksi. Mikäli viron sana muistuttaa riittävästi suomen sanaa, erehtyminen on hyvin odotuksenmukaista. Riskisanoista on tietysti mahdollista varoittaa, ja useissa oppikirjoissa onkin luetteloja petollisista ystävistä (ks. esim. Kuldsepp & Seilenthal 1980; Kasik 1991; Alvre & Vodja 1995).

Petolliset ystävät eivät ole vain virolle ja suomelle ominainen ilmiö, vaan niitä esiintyy myös muissa kielissä. Alun perin termi petolliset ystävät (*i falsi amici, false friends*) on peräisin Christoph Schwarzelta, joka on analysoinut kontrastiivisesti indoeurooppalaisten kielten sanastoa (Remes 1995: 7). Suomalaisessa tutkimuksessa Håkan Ringbom (1987: 124–129) on sivunnut riskisanoja käsitellessään suomen

ja suomenruotsin puhujien englannin oppimista nimenomaan L1:n ja L2:n samankaltaisuuden näkökulmasta. Tässä artikkelissa sovelletaan muun muassa hänen semanttista riskisanaluokitustaan, joka esitellään luvussa 3.

2. Aineisto

Artikkelin pohjana oleva aineisto on kerätty kääntämistestillä suomenkielisiltä aloittelevilta vironoppijoilta Joensuussa tammikuussa 2011. Kaikki 27 testiin vastannutta opiskelevat Itä-Suomen yliopistossa suomen kieltä joko pää- tai sivuaineenaan, joten varsinaisia ei-lingvistejä vastaajissa ei ole; tosin osallistujat ovat vasta ensimmäisen tai toisen vuosikursin opiskelijoita. Testi koostuu 1) mm. aiempia viron kielen kokemuksia kartoittavista taustakysymyksistä, 2) varsinaisesta käännöstehtävästä sekä 3) prosessia reflektioivista lisäkysymyksistä. (Ks. käännöstesti, liite 1.)

Kääntämisosiossa informanttien oli suomennettava 20 vironkielistä virkettä. Näin ollen 27 informantilta kertyi tarkasteltavaksi yhteensä 540 suomennosta, jotka ovat pituudeltaan ja tasoltaan moninaisia: käännökset vaihtelevat yhdestä sanasta eheisiin, merkitykseltään täydellisiin virkkeisiin; joskus käännös puuttuu kokonaan. Kaikkia tuotoksia ei ole analysoitu, vaan tarkasteltavaksi on otettu sellaisia petollisia ystäviä, joiden käännöksissä on nähtävissä jonkinlaisia yleisiä trendejä. Mikäli käännökset ovat aivan satunnaisia eikä niiden prosessoinnille kykene hahmottamaan mitään loogista selitystä, niiden käsittelystä on luovuttu.

Sama virke on saattanut toisille vastaajille olla melko vaivaton, toisille suorastaan mahdoton käännettävä – kuten voidaan havaita esimerkeistä (1) ja (2), jotka ovat saman vironkielisen originaalin suomennoksia. Esimerkissä (2) käännös on periaatteessa looginen, koska se syntyy semanttista vastakohtaparia *päivä* ja *ilta* hyödyntäen:

(1) Päivällä ... kotona, ---

(2) Päivällä olin kotona, mutta illalla lähdin ulos.

<< *Päeval töötasin kodus, aga hiljem läksin välja.* (Sm. 'Päivällä työskentelin kotona, mutta myöhemmin lähdin ulos.')

Eritasoisia käännöksiä on eritelty tarkemmin luvussa 6. Testin kirjallisessa ohjeistuksessa vastaajia kehoitettiin kääntämään lauseista kaikki osat, jotka he ymmärtävät tai saattavat arvata. Tämä on monesti joutanut lauseen hankalampien osien kääntämättä jättämiseen, esimerkin (1) tapaan. Ohjeessa ei varoitettu petollisista ystävistä, yhdestä tärkeimmästä tutkimuskohteesta, jotta vastaukset eivät ohjautuisi tiettyyn suuntaan.

Käännöstestin 20 vironkielistä virkettä ovat harkitusti muodostettuja, sillä testin tarkoituksena on selvittää nimenomaan lausekontekstin ja petollisten ystävien vaikutusta ymmärtämiseen, ei kokonaisen koherentin tekstin ymmärtämistä. Likimäärin puolet virkkeistä pohjautuu Terttu Nurron (1999) alun perin englanninkieliseen tekstiin *Bridge over the sea*, joka käsittelee Viron Suomen-instituutin perustamista Tallinnaan vuonna 1994. Näiden virkkeiden suurempana mallina toimii tekstin vironnos *Sild üle mere*, jonka on REMU-projektia varten kääntänyt Annekatrin Kaivapalu. Toinen puolikas käännöstestistä taas koostuu itse muotoilemistamme virkkeistä, jotka sisältävät paitsi Viro-aiheita myös jokapäiväisen kielenkäytön kuvitteellisia tilanteita.

3. Riskisanojen luokitus

Vieraan kielen ymmärtämisessä erityisen ongelman muodostavat kieltenväliset riskisanat, petolliset ystävät, jotka muistuttavat toisiaan ainoastaan äänteellisesti, eivät semanttisesti. Aineistomme käännöstestissä on useita erityyppisiä riskisanoja, minkä vuoksi ne on luokiteltu alaryhmiin. Luokituksen kautta mahdollistuu käännöstestin suomennosten eritely kunkin pulmasanatyypin näkökulmasta. Kiinnostavaa on selvittää, minkä tyyppisiin petollisiin ystäviin on langettu eniten ja mikä aiheuttaa lankeamisen: ovatko tietyn ryhmän riskisanat vähemmän harhaanjohdavia kuin toiset? Tässä artikkelissa käytetty petollisten ystävien ryhmitely on sovellettu kahdesta erilaisesta sanavastineiden luokittelusta: van Bezooijenin ja Gooskensin (2007: 256) äänneasuun perustuva luokittelu on yhdistetty Ringbomin (1987: 124–125) semanttiseen kolmijakoon.

Van Bezooijen ja Gooskens (2007: 256) ovat ryhmitelleet hollannin, friisin ja afrikaansin yhteneviä sanoja sen mukaan, kuinka läpinäkyvää niiden samankaltaisuus on. He ovat hahmottaneet neljä luokkaa, jotka asettuvat jatkumolle täysin läpinäkyvästä samanlaisuudesta täysin läpinäkymättömään (mp.). Sama luokittelu on sovellettavissa myös viron ja suomen sanavastineisiin (Kaivapalu & Muikku-Werner 2010: 85). Koska tämä artikkeli kuitenkin keskittyy petollisiin ystäviin, joiden määritelmään jo sinällään sisältyy oletus sanojen havaittavasta samanlaisuudesta, tässä yhteydessä ovat relevantteja vain van Bezooijenin ja Gooskensin jaottelun ensimmäiset kolme luokkaa. Välttääksemme esiintymien hajaantumista liian pieniin kategorioihin, olemme kuitenkin jakaneet sanat vain kahteen ryhmään. Aineistomme riskisanojen yhdenmukaisuus on joko 1) **täysin läpinäkyvää**, jolloin lekseemit ovat ulkoasultaan identtisiä tai niin läheisiä, ettei niillä ole ääntämiseroa, tai sitten 2) **melko läpinäkyvää**, jolloin lukija havaitsee kieltenvälisen suhteen melko helposti – yleensä sanoilla on vain muutaman kirjaimen ero (van Bezooijen & Gooskens 2007: 256). Kääntämistestissä esiintyvät petolliset ystävät voidaan siten ulkoasun perusteella jakaa kahtia kuvion 1 osoittamalla tavalla (sarakkeet 1 ja 2).

Ringbom (1987: 124–125, 156–160), joka on tutkinut ruotsin ja englannin kielen välisiä riskisanapareja, puolestaan pohjaa luokittelunsa sanojen merkitykseen. Hän jakaa petolliset ystävät 1) sanoihin, jotka ovat kielissä **semanttisesti täysin erilaisia** ja sisältävät siten vain formaalia samanlaisuutta, ja 2) sanoihin, jotka sisältävät formaalin samanlaisuuden lisäksi myös **merkityksen osittaista yhtäläisyyttä**. Ringbom esittelee myös kolmannen ryhmän, jossa kielenoppija kirjoittaessaan vierasta kieltä tuottaa kyllä kohdekielisen sanan, mutta käyttää sitä lähdekielen mukaisessa merkityksessä. Kolmannen ryhmän sanoilla on lähdekielessä useita erilaisia käyttökonteksteja, mikä johtaa polysemiaan. Ringbom (1987: 125) ottaa esimerkiksi ruotsin verbin *dela*, joka kuten suomen *jakaa* voi merkitä kahdenlaista jakamista, joko keskinäistä yhdessä toimimista tai omistamista (esim. *jaamme yhteisen auton*) tai erottelua osiin (esim. *jakaa kahtia*). Ruotsinkielistä *dela*-verbiä vastaa

siten englannissa yleensä verbi *share*, mutta tietyissä konteksteissa myös *deal*, joka on äänteellisesti niin lähellä ruotsalaista vastinettaan, että niitä voidaan pitää riskisanaparina. Näin ollen ruotsinkielinen englanninoppija voi kohdekieltä tuottaessaan helposti erehtyä käyttämään verbiä *deal* sellaisissakin konteksteissa, joissa *share* olisi korrekti valinta, esimerkiksi *If both man and women works at home they can deal the jobs* (Ringbom 1987: 125).

Ringbomin kolmatta kategoriaa väljästi mukailen erottelemme 3. ryhmäksi ne viron kielen polyseemiset sanat, joiden yksi merkitys lankeaa yhteen tarkoitettun suomen sanan kanssa. Tästä ryhmästä käytämme lyhyempää nimitystä **monimerkityksiset** sanat. Tässä yhteydessä viron sanan eri merkityksillä ei ole tekemistä toistensa kanssa toisin kuin Ringbomin jaottelussa, mutta informantti voi valita jommankumman vaihtoehdon – oikean tai väärän (*tee* ‘tie’ tai ‘tee’). Yksi polyseemisen sanan merkityksistä voi siis tietyssä kontekstissa toimia ymmärrystä tukevana hyvänä ystävänä, kun taas jossain kontekstissa se ei tulekaan kyseeseen vaan toimii petollisena ystävänä. Käännöstestissä esiintyvät riskisanat on kuviossa 1 jaoteltu Ringbomia (1987) seurailleen kolmeen luokkaan (rivit A–C) merkityksen etäisyyden perusteella.

Yhdistämällä van Bezooijenin ja Gooskensin luokitus Ringbomin jakoon voidaan käännöstestin petolliset ystävät ryhmitellä edellä kuvailtuun tapaan kuusikenttäiseen kuvioon. Sanat esiintyvät kuviossa 1 samassa muodossa kuin käännöstestissä. Mikäli sama sana esiintyy testin käännettävissä virkkeissä eri taivutusmuodoissa, toinen ulkoasu on merkitty sulkeisiin. Kuvioon on otettu vain muutama selkeä esimerkki kustakin kategoriasta, mutta itse analyysissa käsitellään toki muitakin lekseemejä.

Luokituksen kannalta ongelmallisen tapauksen muodostaa viron sana *viis*, joka voi merkitä joko sävelmää, tapaa tai lukua 5 vaihdellen kontekstin ja taivutuksen mukaan. Yksikön nominatiivimuoto *viis* on merkityksestä piittaamatta samanlainen, mutta muissa sijoissa taivutus eroaa. Kyse on siten homonymiasta, kahden eri taustaa olevan sanan lankeamisesta samankaltaiseksi – ei yhden ja saman sanan polysemiasta

(Häkkinen 2006: 77–80). Käännöstestissä sana esiintyy kahdessa virkkeessä merkityksessä ‘sävel, sävelmä’, toisessa perusmuodossa *viis* ja toisessa genetiivissä *viisi*. Jälkimmäisessä tapauksessa kyse ei periaatteessa voisi olla lukusananasta ‘viisi’ eikä sen mistään muodosta, sillä se taipuu virossa seuraavasti: *viis* : *viie* : *viit*. Koska viron erimerkityksisten sanojen nominatiivi on kuitenkin yhteinen *viis*, on kyseinen riskisana luokiteltu polyseemisten sanojen ryhmään C. Käännöstestissä esiintyvä genetiivimuoto *viisi* puolestaan on äänteellisesti identtinen suomen *viisi*-lukuosan kanssa, minkä vuoksi olemme katsoneet sanan sijoittuvan täysin läpinäkyvien sanojen sarakkeeseen 1.

	1. Täysin läpinäkyvät (äänteellisesti identtiset sanat)	2. Melko läpinäkyvät (pieniä äänteellisiä eroja sisältävät)
A) Semanttisesti täysin erilaiset	<i>kitsas</i> (: <i>kitsaid</i>) ‘kapea’	<i>asutati</i> ‘perustettiin’ <i>pildil</i> ‘kuvassa’ <i>valitsenud</i> ‘hallinnut’ <i>juba</i> ‘jo’ <i>hiljem</i> ‘myöhemmin’ <i>pikk</i> ‘pitkä’
B) Merkityksen osittaista yhtäläisyyttä sisältävät	<i>alustad</i> ‘aloitat’ <i>mille</i> ‘jonka’	<i>ajalugu</i> ‘historia’ <i>pealinn</i> (: <i>pealinna</i>) ‘pääkaupunki’ <i>rahvus-</i> ‘kansallis-’ <i>välja</i> ‘ulos’
C) Monimerkityksiset sanat	<i>kohta</i> ‘jnk suhteen, -sta; paikkaa (partit.)’ <i>viisi</i> (: <i>viis</i>) ‘sävelmän; tavan’ <i>tee</i> ‘tee; tie’	<i>varises</i> ‘hajosi; varisi’

KUVIO 1. *Petollisten ystävien luokitus äänneasun ja merkityksen perusteella*

4. Petolliset ystävät ja ymmärtäminen

4.1. Äänneasun ja merkityksen suhde harhaanjohtavuuteen

Edellä on ryhmitelty kääntämistestissä esiintyvät viron ja suomen väliset petolliset ystävät äänteellisen ja semanttisen samankaltaisuuden perusteella kuuteen luokkaan (ks. kuvio 1). Kun tarkastellaan testin virkkeiden suomennoksia ja riskisanojen ymmärtämistä, voidaan kuitenkin huomata, että luokat ja petollisiin ystäviin lankeaminen eivät kulje rinnakkain. Suomennoksista ei ole esimerkiksi havaittavissa taipumusta, että äänteellisesti identtisiin petollisiin ystäviin olisi langettu merkittävästi useammin kuin äänteellisiä eroja sisältäviin riskisanoihin, vaikka täysin samanasuisten riskisanojen voisi olettaa olevan muita harhaanjohtavampia. Toisin sanoen vaikuttaisi siltä, ettei ole kovin suurta merkitystä sillä, kuinka läheisesti riskisanavastineiden äänneasut muistuttavat toisiaan: petolliseen ystävään voidaan langeta kuta-kuinkin yhtä helposti, oli se identtinen tai äänne-eroja sisältävä. On pidettävä mielessä, etteivät äänteelliset erot ole hyvin suuria. Koska aineisto on pieni, tulosta ei kuitenkaan voi yleistää tämän materiaalin ulkopuolelle.

Valtaosa edellä luokitelluista ryhmistä on sellaisia, ettei samaan kategoriaan kuulumisen ole tae yhtäläisestä käänносprosessista: ei ole huomattavissa kovinkaan selviä tendenssejä, että jonkin tietyn ryhmän sanat vaikkapa johtaisivat aina oppijan harhaan. Esimerkiksi äänteellisiä eroja sisältävät mutta merkitykseltään osittain yhtenevät sanat (ryhmä 2B) muodostavat hyvin hajanaisen ryhmän: osa sanoista on ollut selvästi helpompia suomentaa, kun taas jonkin toisen sanan merkitystä on löytänyt tuskin kukaan. Ensin mainittuja ovat muun muassa riskisanat *ajalugu* ja *pealinn*, jotka kumpikin esiintyvät testissä kahdesti. Kaikkien neljän esiintymän yhteydessä on kaksi kertaa enemmän oikeita käännöksiä kuin harhaanjohtavaan merkitykseen lankeamisia. Tavallisia ovat esimerkkien (3) ja (4) tapaiset suomennokset.

- (3) ~~Suomalaiset oppivat Viron kellonaikoja vain vähän/huonosti.~~ Suomalaiset tuntevat Viron historiaa vain vähän.
 << *Eesti ajalugu õpivad soomlased vaid vähe.* (Sm. ‘Suomalaiset opiskelevat Viron historiaa vain vähän.’)
- (4) Suomen pääkaupunki ei ole erittäin vanha.
 << *Sooime pealinn ei ole eriti vana.* (Sm. ‘Suomen pääkaupunki ei ole erityisen vanha.’)

Riskisanaryhmän 2B toista ääripäätä puolestaan edustaa ennen kaikkea adverbi *välja*, jonka vain yksi vastaajista on suomentanut oikein merkitykseen ‘ulos’. Toisaalta oppijat eivät ole niinkään langenneet sanan harhaanjohtavaan merkitykseen ‘väljä’, vaan huomattavasti tavallisempaa on ollut jättää sana tyystin kääntämättä ja päätyä katkonaiseen suomenokseen: näin on tehnyt peräti 22 vastaajaa 27:stä.

Edellä esiin nostettujen esimerkkien perusteella voidaan todeta, että kyseisten riskisanojen harhaanjohtavuuden aste ei ainakaan näissä tapauksissa poikkeuksetta juonnu niiden äänteellisestä yhtenevyydestä tai merkityksen erilaisuudesta. Samaan merkitys- ja äänneperusteiseen luokkaan kuuluvat riskisanat eivät käyttäydy samalla tavalla. Petolliseen ystävään lankeamisen ja toisaalta sen ymmärtämisen syitä on siksi tarpeen etsiä myös äänne- ja merkitysseikkojen ulkopuolelta. Ringbomin (2007: 15) mukaan vieraan kielen ymmärtäminen perustuu paitsi varsinaiseen kielelliseen syötökseen myös kulloiseenkin kontekstiin sekä oppijan lingvistiseen ja maailmantietoon. Nämä tekijät vaikuttaisivat olevan kyseiseen käännoestettiin vastanneillakin tärkeässä asemassa riskisanojen merkityksiä ratkottaessa.

4.2. Syitä lankeamiseen

Käännoestettiin osallistuneet ovat langenneet petollisen ystävän näennäismerkitykseen tavallisimmin silloin, kun 1) virkkeen konteksti on jäänyt epäselväksi, 2) virkkeelle on keksitty jokin looginen mutta todellisesta poikkeava sisältö, 3) virkkeen muut sanat ovat harhaanjohtavia tai 4) riskisanoilla on merkityksen osittaista yhtenevyyttä (jolloin kyseeseen

tulevat kuvion 1 ryhmät 1B ja 2B). Seuraavaksi erittelemme esimerkkejä kustakin tapaustyyppistä.

Kaksi ensimmäistä edellä mainituista riskisanaan lankeamisen tekijöistä näyttävät esiintyvän lomittain: kun todellinen lausekonteksti jää vastaajalta ymmärtämättä, hän saattaa toisinaan hyvinkin joustavasti muotoilla jonkinlaisen asiallisen sisällön käännökselleen. Niinpä esimerkeissä (5–7) lankeamiseen vaikuttavat molemmat tekijät.

- (5) Kello viisi on lounas.
 << *Selle viisi on loonud Pacius.* (Sm. ‘Tämän sävelmän on luonut Pacius.’)
- (6) Te olette saita. ~ Tee on kitkerää.
 << *Tee on kitsas.* (Sm. ‘Tie on kapea.’)
- (7) Pihinä ihmisenä Lauri rakastaa Tallinnaa.
 << *Lauri armastab Tallinna kitsaid tänavaid.* (Sm. ‘Lauri rakastaa Tallinnan kapeita katuja.’)

Yhtenä tutkimuksen lähtöoletuksena on, että lausekonteksti edistäisi petollisten ystävien tunnistamista ja varomista; esimerkeissä (5–7) näin ei kuitenkaan ole käynyt, vaan sanan oletettuun merkitykseen on langettu. Selitys piilee kyseisten virkkeiden luonteessa. Näissä virkkeissä riskisanan ympäristö ei ole vastaajalle selkeä ja yksiselitteinen vaan konteksti on sen luontoinen, että se sallii monia tulkintoja. Tällöin informantin on mahdollista luoda itse jokin muu järjellinen konteksti.

Esimerkissä (5) viron *viis* : *viisi* -sanan äänteellinen yhtenevyys suomen lukusanaan *viisi* on helppo havaita, jolloin merkitys oletetaan samaksi ja lauseen muu sisältö rakennetaan tuon ilmiselväksi oletetun yhtäläisyyden ympärille. Suomennos on sisäisesti looginen, joten informantti on onnistunut löytämään lauseeseen merkityksellisyyttä – tosin vironkielisen virkkeen muita sanoja hyvin vapaasti tulkiten (esim. *selle* *‘kello’, *on loonud* *‘on lounas’). Hahmottelemaansa kontekstiin sopimattoman nimen *Pacius* informantti on yksinkertaisesti jättänyt käännöksessään huomiotta.

Esimerkkien (6) ja (7) petollinen ystävä *kitsas* esiintyy käännöstestissä kahdessa vironkielisessä virkkeessä – toisessa perusmuotoisena,

toisessa monikon partitiivissa. Riskisanaan on suoranaisesti langettu vain harvoin; toisin sanoen sitä ei usein ole käännetty ‘kitsaaksi’, ‘itaraksi’ tai ‘pihiksi’. Vaikka sana *kitsas* on tuttua yleissuomea, sen asemesta useimmiten käytetään sanaa *saita*, mikä osittain voi selittää petollisen ystävän vähäisen suosion. Sana on joka tapauksessa ollut ongelmallinen molemmissa lauseissa, sillä oikeita suomennoksia on vain muutama. Lauseen *Tee on kitsas* (esimerkki 6) predikatiivin *kitsas* suomennokset vaihtelevat sen mukaan, miten informantti on ymmärtänyt subjektin *tee*. Kun *tee* on ymmärretty oikein (‘tie’), *kitsas* on käännetty muun muassa ‘liukkaaksi’ ja ‘pitkäksi’. Mikäli vastaaja sen sijaan on kääntänyt viron *tee*-sanan pronominiksi ‘te’ tai ‘sinä’, myös petollisen ystävän näennäismerkitys ‘kitsas, saita’ tulee kyseeseen. Tavallisin *tee*-sanalle tarjottu käännös on kuitenkin suomen suora äännevastine ‘tee’ (juoma), jolloin *kitsas* saa niinkin varioivia suomennoksia kuin ‘kitkerä’, ‘huono’, ‘laimea’ ja ‘valmis’. Näistä ainoastaan vaihtoehdolla ‘kitkerä’ on edes jonkinasteista äänteellistä yhtenevyyttä viron *kitsas*-sanaan. Näin ollen riskisanaan *kitsas* saamat merkitykset näyttäisivät olennaisesti määräytyvän otaksutun lausekontekstin perusteella.

Esimerkissä (7) informantti on puolestaan onnistuneesti suomentanut osan virkkeestä (*Lauri armastab*); *rakastaa* ja *armastaa* on helppo hahmottaa synonyymeiksi. Petollinen ystävä *kitsaid* on kuitenkin joutanut harhaan, ja lauseen loppuosan vastaaja on muotoillut vapaasti riskisanaan oletettuun ‘pihi’-merkitykseen sopivaksi (*kitsaid tänavaid* >> *‘pihinä ihmisenä’). Sanan *tänavaid* kääntäminen merkitykseen ‘ihmisenä’ voisi myös selittyä sillä, että joku hahmottaa ruotsin ääntämisohjeen mukaan *ä:n e:ksi*, jolloin päädyttäisiin *tenava*-sanaan, jonka tarkoitteena on (pieni ja nuori) ihminen. Ylipäänsä syynä virkkeen loppuosan ongelmallisuuteen on luultavasti se, että suomenkielinen oppija ei kovinkaan herkästi hahmota viron *Tallinna*-muotoa genetiiviksi, vaan se jäsentyy suomen kielen mukaisesti nominatiiviksi. Tämän vuoksi virkkeen viimeiset sanat (*kitsaid tänavaid*) eivät tunnu istuvan muuhun lauserakenteeseen muodoltaan, eivätkä ne myöskään tarjoa vartenotettavia semanttisia vihjeitä. Kyseisen virkkeen suomennoksissa

yhdeksi suosituimmaksi ratkaisumalliksi osoittautuikin jättää tyystin kääntämättä lauseen epäselväksi jäänyt loppuosa.

Esimerkeissä (8) ja (9) petolliseen ystävään lankeamista puolestaan edistävät tietyt toiset virkkeen sanat, jotka osaltaan tukevat virkkeen virheellistä tulkintaa.

- (8) Kun Suomea asutettiin, olivat olosuhteet erilaiset kuin tänä päivänä.
 << *Kui Soome riik asutati, oli ühiskond erinev kui tänapäeval.* (Sm. ‘Kun Suomen valtio perustettiin, yhteiskunta oli erilainen kuin nykyisin.’)
- (9) Sillä lapsella on äitini ja isäni.
 << *Sellel pildil on minu ema ja õde.* (Sm. ‘Tässä kuvassa on äitini ja siskoni.’)

Sekä *asutada-* että *pilt-*riskisanoilla lauseyhteys sisältää käsitteitä, jotka osaltaan voimistavat harhaanjohtavuutta. Esimerkin (8) virkkeessä puhutaan Suomesta ja historiasta, jolloin riskisanan tarjoama merkitys ‘asuttaa’ tuntuu luontevalta. Esimerkin (9) petollinen ystävä *pilt* on vastaavaan tapaan käännetty ‘kuvan’ asemesta merkitykseen ‘lapsi’, vaikka tukea oikean merkityksen löytymiseen saisi esimerkiksi saksasta (*das Bild*) tai ruotsista (*en bild*). Tässä yhteydessä lankeamista selittää paitsi äänteellinen yhteys suomen *piltti*-sanaan myös lauseen konteksti: informantti on suomentanut *ema*-sanana aivan oikein merkitykseen ‘äiti’, jolle on ominaista assosioitua sanaan *lapsi*. Käsitteet *äiti* ja *lapsi* kuuluvat samaan semanttiseen kenttään, merkityskenttään, jonka sisällä sanat kollokoituvat eli yhdistyvät toinen toisiinsa (Larjavaara 2007: 152–153, 157). Samaa assosiaatioverkkoon (mts. 158) kuuluu läheisesti myös käsite *isä*, minkä tähden on ymmärrettävää, että täysin läpinäkymätön sana *õde* on tavallisesti suomennettu ‘siskon’ sijaan ‘isäksi’.

Petolliseen ystävään lankeamisen riskiä näyttäisi tietyssä määrin lisäävän myös se, että kielten sanavastineilla on merkityksen osittaista samanlaisuutta – vaikka luvussa 4.1 todettiin, ettei riskisanan harhaanjohtavuus suoraan juonnu äänteellisistä tai semanttisista tekijöistä. Merkityksen osittaista samanlaisuutta sisältävien riskisanojen ryhmät (1B ja 2B) ovat, kuten aiemmin havaittiin (ks. s. 227), sisäisesti

epäyhtenäisiä. Epäyhtenäisyyden aiheuttavat kuitenkin lähinnä kolme 1B- ja 2B-ryhmän muista poikkeavaa sanaa, *ajalugu*, *pealinn* ja pronomini *mille*. Ryhmän muut riskisanat käyttäytyvät käännöksissä keskenään samansuuntaisesti: niillä on taipumusta tulla väärinymmärretyiksi tai jäädä suomentamatta.

(10) Millä lailla alustat sen tekemistä?

<< *Millal alustad söögi tegemist?* (Sm. ‘Milloin aloitat ruoan laittamisen?’)

(11) Vanhoista kansanlauluista viisi on yhteisiä.

<< *Isegi rahvushümnide viis on ühine.* (Sm. ‘Jopa kansallishymnien sävel on yhteinen.’)

Esimerkin (10) petollisella ystävällä *alustada* ‘aloittaa’ on merkityksen osittaista yhtenevyyttä suomenkieliseen äännevastineeseensa *alustaa*. Verbiä *alustaa* käytetään suomessa muun muassa merkityksissä ‘pohjustaa’, ‘panna jokin alulle’ ja ‘vaivata taikinaa’ (ks. Nurmi ym. 1993), joista etenkin toisena mainittu merkitys tulee hyvin lähelle verbin *aloittaa* merkitystä. Samaan tapaan esimerkin (11) petollinen ystävä *rahvus-*‘kansallis-’ on semanttisesti pitkälti yhtenevä suomenkielisen sanavastineensa *rahvas* kanssa, sillä sanoilla *kansa* ja *rahvas* on suomessa lähinnä vain sävyero. Juuri semanttisen läheisyyden vuoksi on ymmärrettävää, että vironkielisen riskisanan tarjoamaan merkitykseen on monesti tartuttu: ilmeiseltä näyttävä merkitys on mahdollista sovittaa sellaisenaan kontekstiin kutakuinkin järkevästi. Edelleen on kuitenkin syytä muistaa, ettei ilmiö ole yksioikoinen, sillä se ei päde kääntämistestin kaikkiin merkityksen osittaista yhtäläisyyttä sisältäviin sanoihin, vaan toisinaan petollinen ystävä on ymmärretty oikein lankeamisen riskistä huolimatta. Seuraavaksi hahmottelemme syitä siihen, miksi riskisanat eivät aina johdata kääntäjää harhaan.

4.3. Lankeamista ehkäiseviä tekijöitä

Petollisen ystävän näennäismerkitykseen lankeamista tuntuisi ehkäisevän periaatteessa kolme tekijää: 1) näennäismerkityksen ja lausekontekstin yhteensopimattomuuden oivaltaminen, 2) ensyklopedisen eli maailmantiedon soveltaminen sekä 3) oikean merkityksen löytäminen jostakin toisesta virkkeestä. Havainnollistamme seuraavaksi tapauksia esimerkkien kautta.

Riskisanan näennäismerkityksen istumattomuus ympäröivään kontekstiin on tavallisimmin huomattu silloin, kun muu lause on suhteellisen helppotajuinen – muutoinhan lausekontekstista on ylipäänsä hankala saada kiinni. Tällaisissa tapauksissa konteksti on siten yleensä yksiselitteinen toisin kuin edellä käsitellyissä esimerkeissä (5–7), joissa konteksti jättää useita tulkintamahdollisuuksia. Toisaalta petollisen ystävän ja sen kontekstin yhteensopimattomuuden oivaltamiseen näyttäisi vaikuttavan myös riskisanaparin semanttinen etäisyys. Mikäli sanat tarkoittavat kielissä hyvin eri asioita, niitä luonnollisesti käytetään hyvin erilaisissa konteksteissa. Tällöin on helpompi huomata, ettei riskisana ainakaan ensimmäisenä tarjoutuvassa merkityksessään istu muun virkkeen sisältöön.

Esimerkissä (12) ei ole tartuttu merkitykseen 'valita', jota petollinen ystävä *valitseda* ensi näkemältä tarjoaa.

- (12) Viron pääkaupungin ovat perustaneet tanskalaiset, ruotsalaiset, saksalaiset ja venäläiset.

<< *Eesti pealinna on valitsenud taanlased, rootslased, sakslased ja vene-lased.* (Sm. 'Viron pääkaupunkia ovat hallinneet tanskalaiset, ruotsalaiset, saksalaiset ja venäläiset.')

Viron *valitseda*-verbi (taiv. *valitsen* : *valitsenud*) ja suomen *valita*-verbi (taiv. *valitsen* : *valinnut*) ovat äänteellisestä yhtenevyydestään huolimatta semanttisesti täysin erilaisia. Esimerkissä (12) vastaaja on suomentanut muun lauseen oikein ja ymmärtänyt, ettei *valitsenud*-verbi sovi kontekstiin 'valita'-merkityksessä. Ilmeiseltä näyttävän suomennoksen sijaan informantti on keksinyt pulmasanalle uuden, kontekstiin sopivamman

tuntuksen käännöksen, joka ei kuitenkaan satu aivan oikeaan (‘ovat perustaneet’ po. ‘ovat hallinneet’).¹

Mikäli sanan todennäköiseltä tuntuva merkitys ei siis näytä sopivan oletettuun kontekstiin, oppija voi ryhtyä keksimään assosiaatioiden kautta sanalle uusia, kontekstiin sopivampia merkityksiä ja sitä kautta hän pääsee lähemmäs oikeaa käännöstä (Möller 2007: 300). Tällaisia sepitteellisiä sisältöjä on luotu osalle virossa ja suomessa semanttisesti täysin erilaisia sanoja, paitsi edellä käsitellylle *valitseda*-verbille, myös riskisanalle *kitsas*. Sen sijaan sanan toiselle, monikon partitiivi -muotoiselle *kitsaid*-esiintymälle *tänavaid*-sanan määritteenä ei ole osattu järkeillä tulkintoja yhtä onnistuneesti, vaan 18 vastaajaa 27:stä on jättänyt sanan suomentamatta. Kontekstiin sopimattomuutta ei siis ole suinkaan oivallettu kaikkien semanttisesti täysin eroavien sanojen yhteydessä: *kitsaid*-variantin ohella muun muassa sanojen *asutada* ja *pilt* harhaanjohtaviin merkityksiin on langettu huomattavan usein. Siten konteksti on avainasemassa ymmärtämisen kannalta.

Ringbomin (2007: 15) mukaan vieraan kielen ymmärtäminen pohjautuu syötöksen ja kontekstin ohella oppijan hallussa olevaan tietämykseen, joka käsittää sekä lingvistisen tiedon että yleisemmän maailmantiedon. Kääntämistestissä petollisia ystäviä on monesti ratkottu juuri maailmantiedon ja yleissivistyksen keinoin.

(13) Kun NL *hajosi*, sai Viro jälleen itsenäisyyden.

<< *Kui Nõukogude Liit varises kokku, sai Eesti jälle iseseisvaks.* (Sm. ‘Kun Neuvostoliitto sortui, Virosta tuli jälleen itsenäinen.’)

Esimerkin (13) verbi *varises* on käännödestin petollisista ystäväistä vaarattomimpia: peräti 17 informanttia on kääntänyt sen oikein, kun taas ilmeiseltä näyttävään ‘varista’-merkitykseen on langennut vain yksi.

¹ Kyseistä informanttia ei ole eksyttänyt edes viron kongruoimaton *nud*-tyyppinen partitiippi (*pealinna on valitsenud taanlased* ‘tanskalaiset ovat hallinneet pääkaupunkia’). Yllättävän harvat vastaajat ovat ylipäänsä erehtyneet hahmottamaan sanan *pealinna* ‘pääkaupunkia’ lauseen nominatiivimuotoiseksi subjektiksi, mutta muutamia tällaisiakin tulkintoja esiintyy (esim. ‘Viron *hallitus on valinnut* tanskalaiset, ruotsalaiset, saksalaiset ja venäläiset.’)

(Verbillä *variseda* on virossa myös ‘varista’-merkitys, mutta se ei kyseisessä kontekstissa ole mahdollinen.) Syy sanan harhaanjohtamattomuuteen piilee juuri maailmantiedon hyödyntämisessä: konteksti on sellainen, että lauseen sisällön voi ratkaista Viron itsenäistymistä koskevan yleistiedon avulla.

Maailmantiedon lisäksi osa informanteista on osannut hyödyntää merkityksiä etsiessään yleisempää kontekstia, joka sitoo joitakin virkkeitä yhteen. Osa virkkeistä nimittäin käsittelee samaa Viro–Suomi-temaa, osassa taas muuten esiintyy samoja sanoja. Tällaisten virkkeiden yhteydessä on tietoisesti testattu mahdollisuutta siirtää myöhemmässä lauseessa löydetty merkitys aiemman virkkeen suomennokseen kuten muun muassa esimerkkien (14) ja (15) kuvaamassa sarjassa. Esimerkit ovat samalta informantilta, ja ne molemmat sisältävät ‘perustaa’-merkityksisen petollisen ystävän samassa muodossa, passiivin imperfektissä *asutati*. Virkkeet aseteltiin tarkoituksellisesti käännöstestissä erilleen, toinen testin alkupuolelle 3. virkkeeksi ja toinen loppuun 19. virkkeeksi (ks. liite 1).

- (14) Kun Suomen ~~maata asutettiin~~ valtiota perustettiin, oli yhteiskunta erilainen kuin tänäpäivänä.

<< *Kui Soome riik asutati, oli ühiskond erinev kui tänapäeval.* (Sm. ‘Kun Suomen valtio perustettiin, yhteiskunta oli erilainen kuin nykyisin.’) [Virke 3/20]

- (15) Milloin ensimmäinen korkeakoulu perustettiin Suomessa?

<< *Millal asutati esimene ülikool Soomes?* (Sm. ‘Milloin perustettiin ensimmäinen yliopisto Suomeen?’) [Virke 19/20]

Esimerkissä (14) informantti on mitä luultavimmin palannut jälkikäteen korjaamaan *asutada*-verbin käännöstään. Käännöstestien alkuun kirjatussa ohjeistuksessa nimittäin kehoitettiin vastaajia – tarpeen mukaan – korjaamaan käännöksiään vetämällä viiva uusittavien osien yli eikä pyyhkimällä tekstiä pois; näin informanttien päättelyketjuja on yritetty saada näkyviksi.

Testin 19. virkkeessä *asutati* esiintyy varsin yksiselitteisessä kontekstissa. Jos informantti siis suomentaa viron *ülikool*-sanan oikein ‘yliopis-

toksi' (tai edes joksikin koulutuslaitokseksi), petollisen ystävän tarjoama merkitys 'asuttaa' käy kontekstiin sopimattomaksi. Tällöin vastaaja voi oivaltaa riskisanan oikean merkityksen 'perustaa', kuten esimerkin (15) informantti on tehnyt. Näin mahdollistuu uuden merkityksen siirtäminen aiempaan 3. virkkeeseen, jossa *asutati* esiintyy harhaanjohtavassa kontekstissa *Soome riik* -sanaliiton rinnalla. Tämä kuitenkin edellyttää virkkeiden yhteyden havaitsemista.

Kaiken kaikkiaan viron verbimuoto *asutati* osoittautuu todella harhaanjohtavaksi petolliseksi ystäväksi. Virkkeiden (3) ja (19) välistä yhteyttä on osannut hyödyntää vain kolme informanttia, joista jokainen näyttää palanneen korjaamaan ensimmäisen virkkeen "väärää" käännöstään tutustuttuaan jälkimmäiseen testivirkkeeseen. Näiden kolmen vastaajan lisäksi yksi informantti on suomentanut *asutati*-muodon oikein virkkeessä (19), mutta ei ole oivaltanut korjata 3. virkkeen käännöstään. Molemmissa testivirkkeissä kaikki muut informantit ovat jättäneet riskisanan *asutati* kääntämättä tai sitten langenneet sen harhaanjohtavaan merkitykseen 'asuttaa'.

Edellä kuvatun ajatteluketjun olisi voinut olettaa kytkeytyvän myös kahteen *kitsas*-sanana sisältävään virkkeeseen (ks. esimerkit 6 ja 7), mutta näin ei kuitenkaan ole käynyt. Verbin *asutada* merkityksen siirtämistä tukee se, että virkkeiden (3) ja (19) yhteys on helpommin havaittavissa. Kumpikin virkkeistä sisältää esimerkiksi erisnimen *Soome*, joka kytkee lausekontekstin Suomeen. Yhtenä osatekijänä on luultavasti myös muotojen yhtenevyys: 'perustaa'-merkityksinen verbi esiintyy molemmissa virkkeissä passiivin imperfektissä *asutati*, siinä missä 'kapea'-merkityksinen adjektiivi on yhtäällä yksikön nominatiivissa *kitsas*, toisaalla monikon partitiivissa *kitsaid*, mikä saattaa hankaloittaa muotojen välitöntä tunnistamista saman lekseemin esiintymiksi.

5. Ymmärtämisen strategioita

Seuraavaksi esittelemme vironoppijoiden käsityksiä hankalista ja helppoista asioista. Olemme käsitelleet testiin osallistuneiden ymmärtämistrategioita toistaiseksi pinnallisesti ja vain niiltä osin kuin ne nousevat esiin suomennoksista itsestään. Kaikkia kielellisiä strategioita ei kuitenkaan ole mahdollista nähdä vain tuotosten perusteella, minkä tähden syvennymme tässä luvussa testin kolmeen vapaaehtoiseen lisäkysymykseen, joiden kautta vastaajia pyydettiin refleктоimaan kääntämisprosessiaan.

Informanttien toivottiin ajan salliessa vastaavan varsinaisen kääntämisen jälkeen seuraaviin kysymyksiin:

- Mikä lauseissa oli hankalaa ymmärtää?
- Mikä lauseissa oli helppoa ymmärtää?
- Mitä keinoja hyödynsit ymmärtääksesi? / Miten yritit ratkaista ymmärtämisiongelmiä?

Läheskään kaikki testiin osallistuneet eivät kuitenkaan ehtineet tai viitsineet vastata kaikkiin kysymyksiin: jotkut vastasivat vain yhteen, jotkut eivät yhteenkään, jotkut puolestaan kaikkiin.

5.1. Tavallisimpia strategioita

Testin lisäkysymysten vastauksissa viitataan selvästi useimmin kieltenvälisen samanlaisuuden hyödyntämiseen ymmärtämisessä, mikä onkin ennakoitavissa oleva tulos. Seuraavat esimerkit ovat poimintoja informanttien vastauksista:

- (16) Vertasin sanoja suomen kielen sanoihin ja yritin löytää yhtäläisyyksiä.
- (17) Helppoa oli muodot, jotka olivat lähellä suomea, kuten sanan *Suomi* eri taivutusmuodot.
- (18) Sanajärjestyksestä oli helppo päätellä paljon.
- (19) Käytin vanhaa suomen kieltä, ja synonyymejä suomen kielestä.

Esimerkeissä (16–19) informantit kirjoittavat viron ja suomen yhtenevistä piirteistä, joiden tunnistaminen on auttanut vironkielisten virkkeiden merkitysten ratkomisessa. Lähisukukielten samanlaisuutta on osattu hyödyntää kielen monilla eri tasoilla. Useimmin vastauksissa mainittu kääntämisen apuväline on kielten yhteinen sanasto, mutta myös esimerkiksi taivutusmuotojen ja sanajärjestyksen samantapaisuuden myönteinen merkitys on havaittu.

Toisaalta samanlaisuuden hyödyntäminen ymmärtämisen strategiana ei rajoitu pelkästään viron ja suomen kielen yhtenevyyksiin. Informanttien vastauksissa, muun muassa esimerkeissä (20) ja (21), mainitaan nimittäin myös muita, vieraita kieliä käytetyn apukeinona kääntämisessä.

(20) Muut kielet toimivat apuna.

(21) Joitakin sanoja yritin hakea myös ruotsista.

Vieraiden kielten käyttäminen näyttäisi kuitenkin rajoittuvan lähinnä sanaston tasoon, kun taas viron ja suomen samanlaisuutta on hyödynnetty kielen monilla eri tasoilla.

Kielten välille oletettu samanlaisuus voi kuitenkin osoittautua ongelmalliseksi, jos kielenoppija **olettaa** kielten toimivan samalla tavoin, mutta tosiasiallisesti kielten ilmiöt divergoivat. Kielten välille voidaan virheellisesti olettaa paitsi semanttista myös funktionaalista samanlaisuutta. (Ringbom 2007: 26.) Esimerkiksi kahden erikielisen lekseemin äänteellinen samankaltaisuus saattaa olla täysin satunnaista eikä yhteisestä taustasta juontuvaa (Häkkinen 2006: 59). Viron ja suomen välisen oletetun samanlaisuuden pulmallisuus näkyy etenkin edellä käsitellyissä petollisissa ystävissä (ks. luku 4).

Seuraavaksi nostamme taas varsinaisten käännösten joukosta esiin muutamia havainnollisia esimerkkejä, joissa on selvästi huomattavissa vieraiden kielten hyödyntäminen ymmärtämisen strategiana. Esimerkeissä (22) ja (23) viron ja jonkin vieraan kielen välille on oletettu yhtenevyyttä, mikä on johtanut osittain tai täysin erimerkityksiseen suomennokseen.

- (22) Palaan, kirjoita minulle keskipäivällä perheestäsi.
 << *Palun, kirjuta mulle midagi oma pere kohta.* (Sm. 'Kirjoitathan minulle jotain perheestäsi.' / 'Ole hyvä ja kirjoita...')
- (23) Millä tavalla esi-isät asuivat todella kylmässä Suomessa?
 << *Millal asutati esimene ülikool Soomes?* (Sm. 'Milloin perustettiin ensimmäinen yliopisto Suomeen?')

Esimerkissä (22) informanttia on johtanut harhaan viron ortografia, jossa puolisoinnittomia leenisklusiileja [B, D ja G] merkitään kirjaimin *b*, *d* ja *g* (esim. *midagi* [miDàGi] 'jotakin, mitään'). Suomenkielinen lukija tulkitsee ne helposti soinnillisiksi äänneiksi, vaikka puhutussa virossa ne yleensä tulevat lähemmäs suomen *p*-, *t*- ja *k*-klusiileja. (Ks. esim. Remes 1983: 24–25.) Näin käy ymmärrettäväksi, että informantti on yhdistänyt viron *midagi*-sanan ruotsin *middag*-sanaan ja kääntänyt sen merkitykseen 'keskipäivällä'. Esimerkissä (23) on ruotsin sijaan nojaututtu englannin kieleen ja löydetty äänneellistä yhtenevyyttä sanoissa sanoissa (*esi*)mene 'ensimmäinen' ja *men* 'miehet' sekä sanoissa (*üli*)kool 'yliopisto' ja *cool* 'viileä'.

Edellä eriteltyyn kieltenväliseen samanlaisuuteen on tukeuduttu käännoksissä selvästi eniten, mutta informantit mainitsevat myös monia muita käyttämiään ymmärtämisen strategioita. Samanlaisuuden jälkeen yleisimmin vastauksissa nostetaan esiin lausekontekstin hyödyntäminen (esimerkit 24 ja 25) sekä kolmantena virkkeiden vertaaminen toisiinsa (esimerkit 26 ja 27).

- (24) Yritin arvata ympäristöstä, mitä joku tuntematon (outo) sana voisi tarkoittaa.
- (25) Yritin ratkaista vaikeita sanoja hyödyntämällä sanan esiintymisympäristöä, lauseyhteyttä.
- (26) Sanantunnistus kontekstin kautta auttoi: esim. *ajalugu* (historia?) välähti 15. kysymyksen kohdalla.
- (27) Jonkin sanan saattoi ymmärtää paremmin toisesta lauseesta.

Molemmat strategiat liittyvät kontekstin hyödyntämiseen kääntämisessä. Edellä on todettu, kuinka suuri vaikutus lausekontekstin ymmärtämisellä on petollisten ystävien oivaltamiseen: esimerkiksi oikein hahmotettu konteksti voi ehkäistä riskisanoihin lankeamista. Reflektointikysymysten perusteella näyttäisi siltä, että myös informantit itse ovat tietoisia kontekstin avainasemasta ja siihen tukeudutaan kaikilla mahdollisilla tasoilla sekä lauseen sisällä että eri virkkeiden välillä.

5.2. Harvoin mainitut strategiat

Informanttien vastauksissa käänösprosessia reflektoiisiin kysymyksiin mainitaan viisi ymmärtämisen strategiaa vain kerran tai kahdesti. Näitä ovat 1) maailmantiedon hyödyntäminen, 2) kielellisen pohjatiedon soveltaminen, 3) ääneen lukeminen, 4) päättelykyky ja 5) mielikuviutus. Kyseisiä strategioita voitaneen vähäisten mainintojen vuoksi pitää harvakäyttöisinä – tai kenties vain huonosti tiedostettuina – keinoina tulkita vironkielisten virkkeiden merkityksiä.

Aiemmin jo esiin tuodun Ringbomin (2007: 15) näkemyksen mukaan ymmärtämiseen vaikuttavat paitsi kielellinen syötös ja konteksti myös oppijan lingvistinen ja maailmantieto. Aikaisemman tiedon hyödyntäminen nostetaan esiin myös lisäkysymysten vastauksissa, ja esimerkkien (28) ja (29) sitaateissa informantit mainitsevatkin lingvistisen pohjatiedon ymmärtämisen keinona.

(28) Tiedän, että vokaaliharmonia puuttuu virosta, näin voi arvata kirjaimia ja siten sanojakin.

(29) Kokeilin, auttaako pitkien vokaalien muuttaminen diftongeiksi.

Vastauksissa tuodaan ilmi vokaaliharmonian puuttuminen virosta sekä alkuperäisten pitkien vokaalien diftongiutumattomuus. Osalla informanteista on selvästikin ollut lingvististä tietoa viron kielestä opintojen varhaisesta vaiheesta huolimatta. Yhtä lailla oppijan pohjatietämykseen liittyvä, mutta ei-lingvistinen, strategia on maailmantiedon eli oman yleistietämyksen soveltaminen suomentamisessa.

(30) Ymmärtämisessä auttoi lauseen sisällön tuntemus entuudestaan.

Luvussa 4.3 on jo käsitelty maailmantiedon merkitystä riskisanoihin lankeamista ehkäisevänä tekijänä, ja esimerkin (30) perusteella näyttäisi siltä, että vastaajat ovat myös itse tietoisia yleistiedon tarjoamasta kääntämisen tuesta.

Muita vain kerran mainittuja strategioita ovat ääneen lukeminen sekä päättelykyvyn ja mielikuvituksen hyödyntäminen (esimerkit 31–33).

(31) Sanoin lauseet ääneen noudattaen painosääntöä (1. tavulla), se helpotti joskus ymmärtämistä.

(32) Käytin päättelykykyä.

(33) Ja mielikuvitusta myös tuli käytettyä.

Esimerkissä (31) kuvattu ääneen lukemisen strategia voisi osoittautua erityisen hedelmälliseksi, mikäli informantti olisi tietoinen viron ortografian ja ääntämisen tietyistä erityispiirteistä, kuten eri kestoasteista ja kirjaimien *b*, *d* ja *g* ääntämisestä puolisoinnittomina. Esimerkkien (32) ja (33) esiin nostamat strategiat sen sijaan ovat vain yhden informantin mainitsemia, mutta todennäköisesti kuitenkin monen testiin osallistuneen hyödyntämiä.

Vironoppijoiden strategioita on tarkasteltu aiemminkin REMU-hankkeen piirissä: Kaivapalun ja Muikku-Wernerin (2010) tutkimuksessa informanttien luettavana ja eriteltävänä oli yhtenäinen vironkielinen teksti. Ymmärtämisstrategioiden osalta heidän tutkimuksensa ja tämän artikkelin tulokset ovat pitkälti yhteneviä: oppijoiden käyttämät strategiat perustuvat ennen kaikkea kieltenväliseen havaittuun samanlaisuuteen niin sanastossa kuin kielen rakenteissa. Myös kokonaista tekstiä luettaessa konteksti osoittautuu merkittäväksi tekijäksi, sillä se toimii vuorovaikutuksessa yhteisen sanaston kanssa. (Mts. 82–84.) On kiinnostavaa huomata, kuinka vahvasti tässäkin tutkimuksessa kontekstin avainasema nousee esiin, vaikka oppijoilla on pääosin käytettävissään vain lausetason tekstiyhteys – kokonaisen tekstin koherenssi uupuu. Näyttäisi siltä, että vieraan kielen ymmärtämisessä kontekstiin nojaututaan hyvin vahvasti, oli sen määrä tai laatu millainen tahansa.

6. Virkkeet ja ymmärtäminen

Tässä luvussa luomme vielä erittelevän yleiskatsauksen suomenkielisten opiskelijoiden tuottamiin käännöksiin. Luokittelemalla ja arvioimalla käännöstestien virkkeiden suomennoksia on tarkoitus selvittää, missä määrin informantit ovat ylipäänsä ymmärtäneet viron kieltä. Tällainen monikielisen vuorovaikutuksen edellytysten arvioiminen on yksi reseptiivisen monikielisyyden tutkimuksen peruskysymyksistä.

6.1. Eritasoisten käännösten luokitus

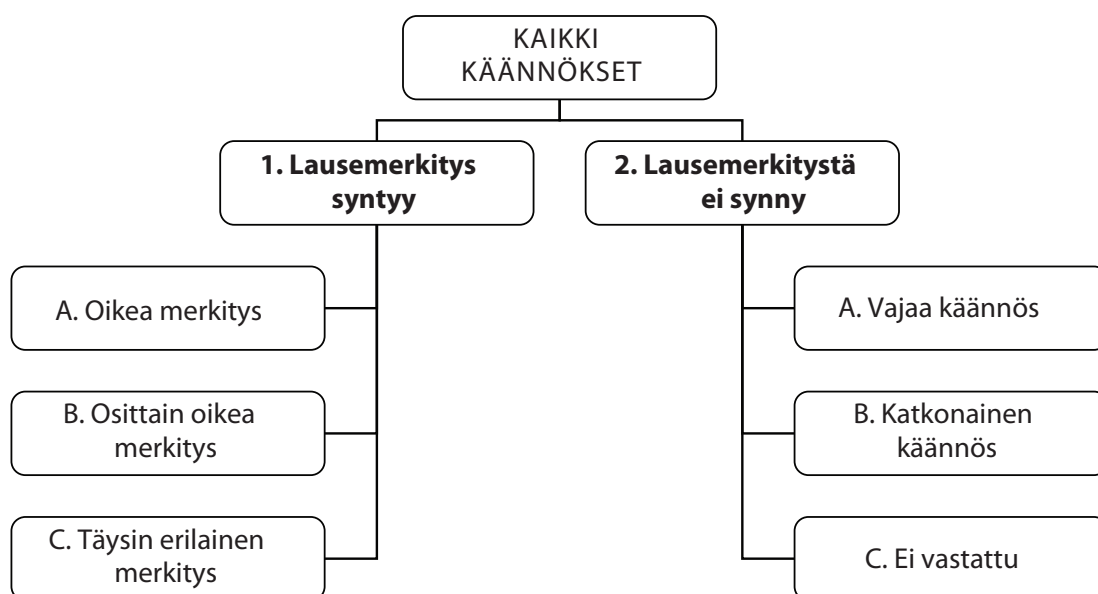
Testin suomennoksiin perehdyttyämme olemme päätyneet aineistolähtöiseen kuusiportaiseen luokitukseen, joka jakaa suomennokset ensin kahteen pääryhmään sen mukaan, syntyykö käännöksessä looginen lausemerkitys vai ei. Esimerkin (34) tapaus kuuluu ensimmäiseen pääryhmään. Vaikka suomennoksen sisältö poikkeaa suuresti alkuperäisestä sanomasta, käännöksessä on kuitenkin tuotettu selkeä, sisäisesti looginen lausemerkitys. Esimerkin (35) suomennos puolestaan on olennaisilta osin katkonainen, mikä johtaa siihen, ettei selvää lausemerkitystä synny. Tämän vuoksi käännös lukeutuu toiseen pääryhmään. Luokitusta havainnollistavassa kuviossa 2 näitä kahta keskeisintä luokkaa on merkitty numeroilla 1 ja 2.

(34) Miten valmistaudut tehtäviisi?

(35) Millä tekemistä?

<< *Millal alustad söögi tegemist?* (Sm. ‘Milloin aloitat ruoan laittamisen?’)

Ensimmäisessä pääryhmässä alajako perustuu siihen, kuinka lähellä alkuperäistä merkitystä suomennoksen sisältö on. Toisessa pääluokassa jakoperusteena on sen sijaan se, kuinka paljon virkkeessä on kääntämättä jääneitä osia. Kuvion 2 jäsennyksessä alaryhmiä erottavat kirjaimet A–C. Seuraavaksi tarkoituksena on esitellä kutakin alaryhmää lähemmin ja havainnollistaa eritasoisia käännöksiä aineistosta esiin nostetuina esimerkein.

KUVIO 2. Käännösten jakautuminen eritasoisiin ryhmiin. Pääryhmät 1 ja 2 jakautuvat kumpikin edelleen kolmeen alaryhmään A–C käännöksen tason mukaan

Ensimmäisen pääryhmän keskenään hyvinkin erilaisilla suomennoksilla on ainakin yksi kiistatta yhteinen piirre: niistä on luettavissa jokin selvä sisältö tai sanoma, eli niissä syntyy looginen lausemerkitys. Aina tuo muodostettu merkitys ei kuitenkaan täsmää alkuperäisen vironkielisen virkkeen sisällön kanssa, mihin perustuu tämän pääryhmän jakautuminen kolmeen alatyyppeihin.

1A. Oikea merkitys. Tämän tyyppin käännöksiin lukeutuvat kaikki suomennokset, joissa vironkielisen virkkeen sisältö on ymmärretty oikein. Nämä suomennokset eivät silti suinkaan kaikki ole täydellisiä: esimerkiksi sanajärjestys voi poiketa suomen kielenhuollon suosituksesta tai käänнос voi olla muutoin jäykähkö ja sanasta sanaan suomennettu, kuten esimerkissä (36).

(36) Väsymys voi oppimista vaikeuttaa.

<< *Väsimus võib õppimist raskendada.* (Sm. ‘Väsymys voi vaikeuttaa oppimista.’)

Toisinaan tilanne on päinvastainen ja informantti on ikään kuin oikonut mutkia: suomennos on muotoiltu siten, ettei kaikkia sanoja ole käännetty. Vaikka virkkeen rakenne ei tällöin täysin vastaa alkuperäistä, se saattaa silti olla eheä, jolloin lausemerkitys pääsee syntymään. Mikäli merkitys on lisäksi oikea, suomennos lukeutuu 1A-käännöstyyppiin. Tällaisia tapauksia edustavat esimerkit (37) ja (38).

(37) Kansallislaulu on samanlainen.

<< *Isegi rahvushümnide viis on ühine.* (Sm. ‘Jopa kansallishymnien sävel on yhteinen.’)

(38) Kansallislaulun on tehnyt Pacius.

<< *Selle viisi on loonud Pacius.* (Sm. ‘Tämän sävelmän on luonut Pacius.’)

Esimerkeissä (37) ja (38) informantit ovat nähtävästi tukeutuneet yleis-tietämykseensä ja suomentaneet lauseet vapaasti tuon pohjatiedon avulla. Tarkkuudella ei tosin ole tässä yhteydessä painoarvoa, sillä suomennoksen sisältö on yhtä kaikki asianmukainen.

1B. Osittain oikea merkitys. Toinen käännöstyyppi muodostuu sellaisista suomennoksista, joissa syntyy järkevä lausemerkitys, joka on lisäksi kohtalaisen lähellä oikeaa. Käännös on tosin sanoen pääosin asianmukainen, mutta yhden tai kahden sanan virheellinen kääntäminen vaikuttaa siten, ettei virkkeen merkitys täysin vastaa alkuperäistä sisältöä. Luokkaa havainnollistaa esimerkki (39).

(39) Lauri rakastaa Tallinnan vilkkaita katuja.

<< *Lauri armastab Tallinna kitsaid tänavaid.* (Sm. ‘Lauri rakastaa Tallinnan kapeita katuja.’)

Esimerkissä (39) vironoppija on kääntänyt *kitsaid*-adjektiivin merkitykseen ‘vilkkaita’ korrektin suomennoksen ‘kapeita’ sijaan. Koska lauseen muut osat on kuitenkin suomennettu aivan oikein, *kitsaid*-adjektiivin väärä tulkinta ei vie lauseen sisältöä kovin kauas alkuperäisestä merkityksestä. Vastaaja on nimittäin osannut suomentaa virkkeestä juuri ne osat, jotka ovat lausemerkityksen kannalta olennaisimpia (‘Lauri rakastaa’ ja ‘Tallinnan katuja’).

1C. Täysin erilainen merkitys. Kolmanteen luokkaan kuuluvat käännökset, joissa muodostuu looginen lausemerkitys, joka kuitenkin eroaa täysin vironkielisen alkuperäisvirkkeen sisällöstä. Tämän käännöstyyppin suomennokset ovat tavattoman varioivia: vastaajat ovat saattaneet synnyttää samastakin virkkeestä kovin monenlaisia merkityksiä. Ilmiötä havainnollistavat virkkeen (5) (ks. liite 1) toisistaan eroavat suomennokset (40–42).

(40) Tällainen kertomus on minun ~~elämäni ja kohtaloni~~ äitini ja isäni.

(41) Jokaisella lapsella on äiti ja isä.

(42) Sellainen auto on minun äidilläni ja isälläni.

<< *Sellel pildil on minu ema ja õde.* (Sm. ‘Tässä kuvassa ovat äitini ja siskoni.’)

Edellisistä esimerkeistä yhdessäkään ei ole tunnistettu sanan *pilt* todellista ‘kuva’-merkitystä, mikä auttamattomasti johtaa korrektiin lausemerkityksen katoamiseen. Vaikka suomennokset ovat muuten hyvin erilaisia merkitykseltään ja osittain myös rakenteeltaan, yhteistä niille on se, että lausemerkitys on jotain aivan muuta kuin oikeassa käännöksessä. Juuri tämä toimii kolmannen käännösluokan peruskriteerinä; toisin kuin luokan 1B kohdalla, käännöstyyppissä 1C emme siis ole kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka monta sanaa virkkeestä on jäänyt tunnistamatta.

Siinä missä ensimmäisen pääryhmän jakautuminen alaryhmiin perustuu tietyllä tapaa subjektiivisille tulkinnoille lausemerkityksen etäisyydestä, toisen pääluokan kolmea alaryhmää erottavat kriteerit ovat mekaanisempia. Sen vuoksi näiden selvää lausemerkitystä synnyttämättömien käännösten kolmijako onkin pääosin selkeämpi kuin ensimmäisen pääryhmän alatyypittely.

2A. Vajaa käänнос. Neljännessä käännöstyyppissä vain yksi tai kaksi sanaa on jäänyt suomentamatta. Vaikka alaryhmän 2A käännökset eivät ole kovin puutteellisia, yhdenkin sanan uupuminen johtaa siihen, ettei loogista lausemerkitystä pääse muodostumaan. Tällaisiin tapauksiin lukeutuu esimerkki (43).

(43) Lisäksi Suomella ja Virolla on yksi ... , ~~mille~~ mikä kielelle ... suomalais-ugrilainen kieliryhmä: Unkari.

<< *Lisaks Soomele ja Eestile on üks riik, mille keel kuulub soomeugri keelerühma: Ungari.* (Sm. 'Suomen ja Viron lisäksi on yksi valtio, jonka kieli kuuluu suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään: Unkari.')

Esimerkin (43) testivirke on yksi testin pisimmistä. Käännöksestä puuttuu kaksi sanaa, *riik* 'valtio' ja *kuulub* 'kuuluu'. Luokkaan 2A kuuluvista suomennoksista emme ole eritelleet sitä, mitkä kaikki käännetyistä lauseenosista ovat oikein tulkittuja. Jos kuitenkin tarkastellaan edellistä esimerkkiä lähemmin, havaitaan, että suomennoksessa on virheelliseen muotoon käännettyjä sanoja (mm. 'Suomella ja Virolla', 'mikä' sekä 'kielelle'). Vajaiden suomennosten korrektiuden arviointi ei kuitenkaan ole kovinkaan relevanttia, sillä epäyhtenäisyyden vuoksi niissä ei ylipäänsä synny kunnollista lausemerkitystä. Sama periaate pätee myös seuraavaan käännöstyyppiin.

2B. Katkonainen käänнос. Viidennen ryhmän käännökset ovat tavallaan samantapaisia kuin edellä käsitellyt vajaat käännökset, sillä niissäkään ei synny loogista lausemerkitystä suomentamatta jääneiden sanojen takia. Nämä alaryhmät erottaa toisistaan käännettyjen sanojen määrä. Siinä missä 2A-tyyppin käännökset ovat yhtä tai kahta sanaa vajaita, ryhmään 2B luokittuvat suomennokset, jotka ovat selvästi katkonaisia. Vertailun vuoksi esimerkki (44) on käänнос samasta virkkeestä, joka on esillä edellisessä esimerkissä (43).

(44) Lisäksi Suomella ja Eestillä on yhteinen piirre, ~~molemmat kielet kuuluvat suomalais-ugrilaiseen kieliryhmään.~~

Kun verrataan toisiinsa esimerkkejä (43) ja (44), suomennosten tasoero nousee selvästi esiin. Esimerkin (44) suomennos sijoittuisi kiistatta ensimmäiseen, loogisten lausemerkitysten pääryhmään 1A, ellei vastaaja olisi yliviivannut puolta virkkeestä. Tällaisenaan virkkeestä voi pitää käännettynä ainoastaan alkuosaa, sillä yliviivattua loppuosaa ei ole tarkoituksenmukaista ottaa huomioon, sillä se on kirjoittajan itsensä hylkäämä.

Katkonaisten käännösten alaryhmä koostuu monentasoisista, keskenään erilaisista käännöksistä: paitsi käännettyjen sanojen määrä myös niiden korrektilius vaihtelee. Parhaimmillaan virkkeestä uupuu vain kaksi tai kolme sanaa, toisinaan taas informantti on suomentanut yhden ainoan sanan. Ryhmän 2B sisäiset tasoerot näkyvät esimerkeissä (45) ja (46).

(45) Päivällä ... ???

(46) Päivällä työskentelin ... , ... hiljaa lähdin ...

<< *Päeval töötasin kodus, aga hiljem läksin välja.* (Sm. 'Päivällä työskentelin kotona, mutta myöhemmin lähdin ulos.')

Esimerkit ovat saman testivirkkeen (13) (ks. liite 1) suomennoksia ja kuuluvat molemmat katkonaisten käännösten ryhmään 2B. Ero suomennettujen sanojen määrässä on kuitenkin huomattava: esimerkki (46) on selvästi lähempänä vajaiden käännösten alaryhmää 2A. Muutamassa tapauksessa rajanveto luokkien 2A ja 2B välillä vaikuttaakin keinotekoiselta. On kuitenkin syytä muistaa, että molemmat luokat kuuluvat pääryhmään, jonka suomennoksissa lausemerkitystä ei ylipäänsä synny. Sen vuoksi ei liene kovinkaan suurta painoarvoa sillä, kuinka paljon irrallisia sanoja informantit ovat yrittäneet kääntää.

2C. Ei vastattu. Kuudes ja viimeinen käännöstyyppi on ryhmistä selvärajaisin ja sisäisesti yhtenäisin. Se pitää sisällään kaikki tapaukset, joissa informantti on jättänyt vastaamatta kysytyyn kohtaan. Vastamattomuuden syytä on varmasti monenlaisia, eivätkä ne ole tutkijalle suoraan näkyvissä. Yhdessä vastauspaperissa viimeiset virkkeet ovat jääneet suomentamatta, mikä viittaa siihen, että 30 minuutin aikaraja on tullut vastaan eikä opiskelija ole ehtinyt käydä kaikkia virkkeitä lävitse. Huomattavasti tavallisempi syy vaikuttaisi kuitenkin olevan se, että virke on koettu hankalaksi tai mahdottomaksi ymmärtää. Tällaisissa tapauksissa vastaus muodostuu yleensä kysymysmerk(e)istä tai pelkästä viivasta, toisinaan myös koko virkkeen yli on hypätty siten, ettei edes sen järjestysnumeroa ole merkitty näkyviin.

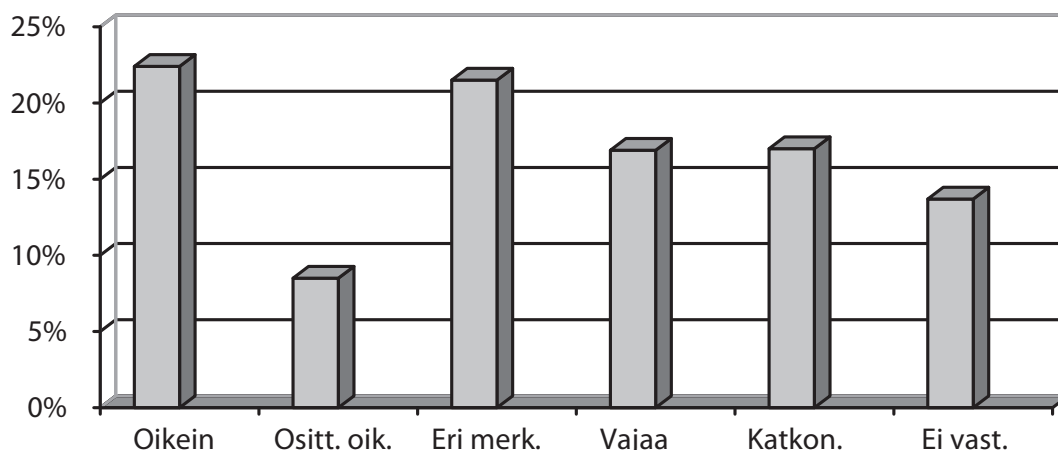
Käännösteistä vastauspapereissa on havaittavissa paikoitellen suuriakin eroja tyhjiksi jätettyjen kohtien määrässä. Joillakuilla informan-

teilla suomentamattomia virkkeitä ei ole lainkaan, kun taas parilla osallistujalla niitä on jopa kaksitoista eli yli puolet testivirkkeistä. Tämä kertonee jotain ennen kaikkea osallistujien motivaatiosta ja asenteista testiä kohtaan eikä niinkään heidän kielitaidostaan, sillä informanttien lähtötaso on samantapainen. Myös osallistujien vastaustyyli saattaa olla erilainen: jos he eivät saa lausemerkityksestä selvää, toiset kääntävät vaikka irrallisiakin sanoja, siinä missä toiset tällöin jättävät koko kohdan tyhjäksi. Esimerkiksi liitteen 2 vastauspaperissa tällaisia kohtia ei ole lainkaan.

6.2. Ymmärtämisen tasosta

Aineisto jakautuu edellä luokiteltuihin kuuteen käännöstyypiin melko lailla epätasaisesti, joten luokkien koot siis vaihtelevat huomattavasti. Seuraavan kvantifioivan analyysin yhteydessä on tarpeen muistaa, että tulokset heijastelevat vain kyseisen aineiston informantteja eivätkä ole sellaisinaan yleistettävissä koskemaan kaikkia vironoppijoita.

Kvantifointi on toteutettu käymällä aineisto lävitse virke kerrallaan ja luokittelemalla jokainen suomennos johonkin edellä esitellyistä kuudesta käännöstyypistä. Lopuksi on laskettu yhteen kuhunkin käännöstyypiin kuuluvat tapaukset, jotta kävisi ilmi, missä määrin informantit ovat tuottaneet minkäkin tyypin suomennoksia. Esimerkiksi kuudenteen käännöstyypiin (”Ei vastattu”) lukeutuvia suomennoksia on kaikkiaan 74 tapausta 540:stä, mikä on 13,7 % koko aineistosta. Vastaavasti on laskettu viiden muun käännöstyypin prosenttiosuudet aineistossa. Tulokset on esitetty kootusti pylväsdiagrammina kuviossa 3.

KUVIO 3. Käännöstyyppien osuudet prosentteina aineistossa

Suomennoksia, joissa on löydetty oikea lausemerkitys, on kaikkiaan 22,4 % aineistosta. Osittain oikeaan lausemerkitykseen on päädytty 8,5 %:ssa ja täysin eri merkitykseen 21,5 %:ssa tapauksista. Vajaiden käännösten osuus on 16,9 % ja katkonaisten suomennosten lähes saman verran, 17 %. Vastaamatta jätettyjä kohtia puolestaan on 13,7 %. Oikein tai lähes oikein käännettyjä on siis noin 31 % suomennoksista, kun taas täysin erilaisten lausemerkitysten ja puutteellisten käännösten osuus on yhteensä noin 69 %. Tulos saattaa äkkipäätä tulkittuna vaikuttaa siltä, että vironkielisiä virkkeitä on ymmärretty kaiken kaikkiaan kehnosti, mutta lähemmin tarkasteltuna näin ei ehkä kuitenkaan ole.

Tuloksia arvioitaessa on otettava huomioon ensinnäkin se, että informanteilla ei ole juuri lainkaan aiempaa viron kielen tuntemusta. Siihen suhteutettuna oikein tai osittain oikein käännettyjen virkkeiden osuus (31 %) ei ole lainkaan mitätön. Pelkän suomen kielen pohjalta on toisin sanoen ymmärretty alkuperäisvirkkeen merkitys karkeasti ottaen kolmanneksessa tapauksista. Toiseksi on muistettava myös se, että luokittelu pohjautuu virkkeen kokonaissällön oivaltamiseen. Näin ollen käännösluokkiin 1C, 2A ja 2B on luettu kuuluvaksi esimerkiksi sellaiset suomennokset, joissa on käännetty oikein vain ns. hyvät ystävät, ikään kuin itsestään selvät ainekset. Tämä tarkoittaa sitä, että vaikka virkkeen oikea lausemerkitys onkin jäänyt 69 %:ssa tapauksia tavoittamatta,

on niissäkin irrallisia sanoja tai lauseen osia saatettu suomentaa aivan oikein.

Tulos poikkeaa tietyllä tapaa varhemmista havainnoista. Aiemmin toteutetun tutkimuksen (Kaivapalu & Muikku-Werner 2010) yksi tutkimustulos on, että jokainen ymmärtämistestiin osallistunut vironoppija on oivaltanut kohdetekstin perusidean (mts. 78). Tämä on erityisen havainnollinen esimerkki kontekstin tärkeydestä kirjoitetun kielen ymmärtämisessä. Kun kohdeteksti on koherentti, yhtenäinen tekstikokonaisuus, niin yhdeltäkään osallistujalta ei ole jäänyt sen keskeisin sisältö käsittämättä. Kun kohdemateriaali sen sijaan koostuu toisistaan irrallisista virkkeistä, jotka eivät muodosta selvää merkityksellistä kokonaisuutta, lausetason perussisällöt on hahmotettu vain kutakuinkin 30-prosenttisesti. Virkkeiden ymmärtämisessä konteksti on hyvin olennaisessa asemassa, sillä se auttaa oivaltamaan yksittäisten sanojen merkityksiä. Toisaalta sanojen samanlaisuus sukukielissä selventää vastavuoroisesti kontekstia. (Mts. 83.) Tällaista kontekstuaalista vuorovaikutusta ei siten pääse syntymään, kun lauseet ovat toisistaan irrallaan tai vain löyhästi yhteydessä toisiinsa.

7. Päätelmiä

Vaikka suomi ja viro ovat itämerensuomalaisia lähisukukieliä, niiden välillä on paikoittain suuriakin fonologisia, morfologisia ja sanastollisia eroja, joiden juuret ovat kantasuomen eri murteissa tai kielten erilliskehityksen aikaisissa innovaatioissa (Remes 2009: 47–48). Kielten nykytilannetta ja niiden suhdetta toisiinsa kuvastaa hyvin se, missä määrin reseptiivinen monikielisyys on mahdollista. Itä-Suomen yliopistossa toteuttamamme käännöstestin perusteella edellytyksiä monikieliseen kommunikaatioon on olemassa, sillä ilman opetusta vironkieliset virkkeet on ymmärretty oikein tai lähes oikein noin 30-prosenttisesti, mutta reseptiiviseen monikielisyyteen sisältyy selvästi myös monenlaisia haasteita.

Yksi suurimmista viron kielen ymmärtämisen haasteista liittyy sanastollisiin tekijöihin. Toisaalta sanaston yhtenevyyteen luotetaan ja se edistää ymmärtämistä, mutta niin sanotut petolliset ystävät ovat

nimensä veroisesti osoittautuneet petollisiksi tai vähintäänkin hankaliksi. Lausekontekstissa riskisanojen äänteellinen samanlaisuus ei kuitenkaan yksinään riitä johtamaan oppijaa harhaan. Petollisen ystävän harhaanjohtavaan merkitykseen langetaan sen sijaan erityisen usein silloin, kun testivirkkeen konteksti jää epäselväksi tai lauseelle keksitään looginen ja toimiva sisältö väärin ymmärretyn sanan ympärille. Myös suomen ja viron sanavastineiden osittainen semanttinen yhtenevyys voi tietyssä määrin edistää riskisanaan lankeamista.

Petollisen ystävän eksyttävyyttä puolestaan vähentävät maailmantiedon hyödyntäminen sekä kontekstin, paitsi lauseyhteyden myös toisten virkkeiden, antama tuki. Kontekstista voi olla apua etenkin kääntäessä sellaisia riskisanoja, jotka ovat semanttisesti täysin erilaisia: mikäli sanan ilmeiseltä näyttävä merkitys ei tunnu sopivan kontekstiin, se voi kannustaa oppijaa keksimään uusia mahdollisia merkityksiä ja sitä kautta pääsemään lähemmäs oikeaa tulosta (Möller 2007: 300).

Testiin osallistuneet vironoppijat vaikuttavat olevan pitkälti tietoisia kontekstin merkityksestä yrittäessään ymmärtää vierasta kieltä. Oppijoiden strategioita refleктоivissa vastauksissa konteksti saakin eniten mainintoja heti kieltenvälisen samanlaisuuden hyödyntämisen jälkeen. Lisäksi informantit tunnistavat käyttäneensä ymmärtämisen apukeinoina muun muassa lingvististä ja ensyklopedista pohjatietoaan, tekstin ääneen lukemista sekä päättelykykyä. Kaiken kaikkiaan oppijoiden hyödyntämät strategiat ovat monipuolisia, mikä osaltaan osoittaa, että lähisukukielten puhujilla on edellytyksiä reseptiiviseen monikielisyyteen. Nämä edellytykset ovat osittain luontaisia, osittain varmasti opittuja – on nimittäin syytä muistaa, että testiin osallistuneilla on jonkin verran lingvististä koulutusta taustalla.

Ymmärtämisen jonkinlainen tehostaminen olisi kuitenkin tarpeen käytännön sovelluksia varten, sillä testikäännöksiin on jäänyt runsaasti aukkoja ja petolliset ystävät ovat monesti eksyttäneet lausekontekstista huolimatta. Herää kysymys, millaiset perusvalmiudet suomenpuhujilla on ymmärtää esimerkiksi puhuttua viroa tai arjen tekstejä – ja kuinka näitä valmiuksia saatettaisiin parantaa. Joitakin didaktisia pohdintoja

ovat REMU-hankkeen piirissä esittäneet Kaivapalu ja Muikku-Werner (2010). Silti on toistaiseksi epäselvää, missä ja miten monikielisen viestinnän taitoja voitaisiin opettaa. Kun aihepiiristä saadaan lisää tutkimustietoa, lienee käytännön tilanteiden ratkominenkin mahdollista.

Lähteet

- Alvre, Paul, Raul Vodja 1995. Pulma poikineen. Virolais-suomalainen vertailusanakirja. Helsinki: WSOY.
- Häkkinen, Kaisa 2006. Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kaivapalu, Annekatrin 2005. Lähdekieli kielenoppimisen apuna. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kaivapalu, Annekatrin, Pirkko Muikku-Werner 2010. Reseptiivinen monikielisyys: miten suomenkielinen oppija ymmärtää viroa äidinkiellensä pohjalta? – Lähivördlusi. Lähivertailuja 20, 68–95. <http://dx.doi.org/10.5128/LV20.03>
- Kasik, Reet 1991. Hakkame rääkima! Viron kielen peruskurssi. Turku: Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja.
- Kuldsepp, Toivo, Tõnu Seilenthal 1980. Mõnda Eestist. Viron kielen alkeiskurssi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laalo, Klaus 1992. Huvitav lugu – kiinnostava juttu. Suomen ja viron välinen sanaston riskityhmä ja sen tausta. Suomi 164. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Larjavaara, Matti 2007. Pragmasemantiikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1077. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Muikku-Werner, Pirkko, Maria Heinonen 2012. *Lumesadu* – ‘tarina’ vai ‘lumikasa’ vai ei kumpikaan? Suomalaiset lukiolaiset viron sanoja tunnistamassa. – Lähivördlusi. Lähivertailuja 22, 157–187. <http://dx.doi.org/10.5128/LV22.06>
- Möller, Robert 2007. A computer-based exploration of the lexical possibilities of intercomprehension. Finding German cognates of Dutch words. – Jan D. ten Thije, Ludger Zeevaert (Eds.). Receptive Multilingualism. Linguistic Analyses, Language Policies and Didactic Concepts. Hamburg Studies on Multilingualism 6. Amsterdam: John Benjamins, 285–305.
- Nurro, Terttu 1999. Bridge over the sea. – Universitas Helsingiensis 3. <http://www.helsinki.fi/lehdet/uh/399e.htm> (16.1.2012).

- Paajanen, Ilona 2012. *Kitsas tee* – ‘laiha tee’ vai ‘kapea tie’? Suomen kielen opiskelijat ja viron ymmärtäminen testissä. Julkaisematon pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto.
- Remes, Hannu 1983. *Viron kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- Remes, Hannu 1995. Suomen ja viron vertailevaa taivutustypologiaa. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- Remes, Hannu 2009. Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa. *Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora* 90. Oulu: Oulun yliopisto.
- Ringbom, Håkan 1987. The Role of the First Language in Foreign Language Learning. *Multilingual Matters* 34. Clevedon: Multilingual Matters.
- Ringbom, Håkan 2007. Cross-Linguistic Similarity in Foreign Language Learning. *Second Language Acquisition* 21. Clevedon: Multilingual Matters.
- Nurmi, Timo, Ilkka Rekiaro, Päivi Rekiaro 1993. *Suomea suomeksi*. Suomen kielen sanakirja. Jyväskylä: Gummerus.
- van Bezooijen, Renée, Charlotte Gooskens 2007. Interlingual text comprehension. Linguistic and extralinguistic determinants. – Jan D. ten Thije, Ludger Zeevaert (Eds.). *Receptive Multilingualism. Linguistic Analyses, Language Policies and Didactic Concepts. Hamburg Studies on Multilingualism* 6. Amsterdam: John Benjamins, 249–264.

Ilona Paajanen

Itä-Suomen yliopiston humanistinen osasto, suomen kieli ja kulttuuritieteet

PL 111

FI-80101 Joensuu, Finland

ipaajane@student.uef.fi

Pirkko Muikku-Werner

Itä-Suomen yliopiston humanistinen osasto, suomen kieli ja kulttuuritieteet

PL 111

FI-80101 Joensuu, Finland

pirkko.muikku-werner@uef.fi

Liite 1. Kääntämistesti

Joensuu 11.1.2011

Hyvä suomen kielen opiskelija,

teen tutkimusta siitä, miten vironkielistä tekstiä ymmärretään ilman opetusta. Toivon sinun tutustuvan oheisiin lauseisiin (sivu 2). Käännä lauseista kaikki ne osat, jotka ymmärrät tai saatat arvata. Kirjoita käännöksesi erilliselle konseptille. Jos korjaat myöhemmin käännöstäsi, älä pyyhi tekstiä pois, vaan vedä viiva korjattavien osien yli.

Vastaa lisäksi seuraaviin kysymyksiin:

- A) Monennen vuosikurssin opiskelija olet?
- B) Mikä on pääaineesi?
- C) Oletko aiemmin opiskellut tai käyttänyt viroa? Jos olet, missä ja kuinka paljon?

Lisäkysymykset (jos kääntämisen jälkeen riittää aikaa):

- D) Mikä lauseissa oli hankala ymmärtää?
- E) Mikä lauseissa oli helppo ymmärtää?
- F) Mitä keinoja hyödynsit ymmärtääksesi? / Miten yritit ratkaista ymmärtämisiongelmia?

KIITOS AVUSTASI JA ANTOISAA VIRONOPISKELUA!

Ilona Paajanen

Käännettävät lauseet:

1. Eesti ajalugu õpivad soomlased vaid vähe.
2. Millal alustad söögi tegemist?
3. Kui Soome riik asutati, oli ühiskond erinev kui tänapäeval.
4. Mis sa selle kohta arvad?
5. Sellel pildil on minu ema ja õde.
6. Lauri armastab Tallinna kitsaid tänavaid.

7. Eesti pealinna on valitsenud taanlased, rootslased, sakslased ja vene-
lased.
8. Kultuurisidemed Soome ja Eesti vahel on kestnud juba sajandeid.
9. Isegi rahvushümnide viis on ühine.
10. Nõukogude aeg (aastatel 1940–1990) raskendas Eesti suhtlemist
Soomega.
11. Kui Nõukogude Liit varises kokku, sai Eesti jälle iseseisvaks.
12. Lisaks Soomele ja Eestile on üks riik, mille keel kuulub soomeugri
keelerühma: Ungari.
13. Päeval töötasin kodus, aga hiljem läksin välja.
14. Selle viisi on loonud Pacius.
15. Nii Soome kui Eesti ajalugu on pikk ja täis õnnetusi.
16. Tee on kitsas.
17. Palun, kirjuta mulle midagi oma pere kohta.
18. Soome pealinn ei ole eriti vana.
19. Millal asutati esimene ülikool Soomes?
20. Väsimus võib õppimist raskendada.

Liite 2. Esimerkki vastauspaperista

- A) 3. vuosikurssi
 - B) Kirjallisuus
 - C) En.
 - D) ~~Sanasto~~ Tuntematon sanasto.
 - E) Toisaalta sanastossa on paljon samanlaisuuksia.
 - F) Kontekstuaalinen tieto, aiemmat kieliopinnot.
1. Virolaista ajanlukua oppivat suomalaiset vain vähän (heikosti?)
 2. Miten aloitat _____ tekemistä?
 3. Kun ~~+~~Kui Suomessa _____ asuttiin, oli yhteiskunta erilainen kuin tänään/nykyään.
 4. Mistä niin päättelet?
 5. _____ lapsella on minun äiti ja _____
 6. Lauri rakastaa Tallinnan _____
 7. Viron pääkaupungin on valinnut (perustanut?) tanskalaiset, ruotsalaiset, saksalaiset ja venäläiset.
 8. Kulttuurisesti Suomi ja Viro ovat keskenään melko samanlaisia.
 9. _____ kansanlauluja viisi on yhteisiä.
(vai oisko Maamme-laulun säkeistöjä?)
 10. Neuvostoaika (1940–1990)
 11. Kun NL hajosi, sai Viro jälleen itsenäisyyden.
 12. Suomen ja Viron lisäksi on yksi maa, joka jonka kieli kuuluu ~~kiel-~~
~~tään~~ samaan kieliryhmään: Unkari.
 13. Päivällä _____ kotona, lähdin vasta hiljattain.
 14. _____ laulun on luonut Pacius.
 15. Niin Suomessa kuin Virossa on ajanlasku hieman _____ .
 16. Tee on kirpeää.
 17. Palaan, kirjoita minulle keskipäivällä perheestäsi.
 18. Suomen pääkaupunki ei ole kovin (erityisen) vanha.
 19. Miten _____ _____ yliopisto Suomessa?
 20. Väsymys voi vaikeuttaa oppimista.

***Tee on kitsas* – is ‘tea bitter’
or are ‘you penny-pinching’?
Finnish students comprehending Estonian**

ILONA PAAJANEN

University of Eastern Finland

PIRKKO MUIKKU-WERNER

University of Eastern Finland

In the past few years, researches on the prerequisites for multilingual interaction between Estonians and Finns have been carried out. The relation between Estonian and Finnish, two closely related languages, is surveyed through testing how well the cognate language can be understood on the basis of one’s mother tongue – that is, without intentionally learning the cognate language. The aim of the study depicted in this article is to contemplate how Finnish-speaking students translate Estonian sentences into their first language. Other main issues are what kind of strategies the students in question apply to their process of transposing meanings, as well as how important the role of the so called false friends actually is in this process.

A translation test was carried out in the University of Eastern Finland, and 27 students majoring in Finnish language took part in the test. The objective was to translate 20 disjointed sentences from Estonian into Finnish. All 27 participants were beginners in learning Estonian and had no previous knowledge of the language at the time.

In addition to the similarity of vocabulary and the structural proximity of the two kindred languages, general knowledge – such as familiarity of historical events – appears to avail the learner in the translation process. Moreover, the context within a sentence usually promotes a correct interpretation of an unknown word. On the other hand, false friends between Estonian and Finnish are indeed problematic, as was predicted. Should the immediate context give no clue for interpretation, a false friend is likely to mislead. Intralingual factors – such as phonetic uniformity and semantic distance – might not alone suffice to lead the learner astray, for it is the context which seemingly plays a key role in finding an apt translation for a false friend. Furthermore, the informants them-

selves appear to be somewhat aware of the significance of the context: making the most of the prevailing context is the strategy most often mentioned by the learners, alongside searching for parallels between the two cognate languages.

The results of this study are intended to be applied in directing Finns to comprehend simple texts and speech in Estonian without actual language teaching. In future, a similar test will also be conducted vice versa, that is to say among Estonian-speaking learners of Finnish.

Keywords: receptive multilingualism; cognate languages; comprehension; false friends; learner strategies